

La *Memoria sobre el estado sanitario de la ciudad de Mataró*, escrita l'any 1895, conjuntament pel metge Lluís Viladevall i l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch, denuncia i fa públiques les deficiències higièniques de Mataró a la fi del segle passat.

Utilitzant les dades de la *Memoria*, Antoni Civit analitza la mortalitat infantil a l'època.

MATARÓ 1895: INFORME PER A L'ESTUDI DE LA MORTALITAT INFANTIL DE FA CENT ANYS

APROXIMACIÓ PRÈVIA.

Tal vegada, un dels indicadors qualitativament més importants per a l'estudi de les condicions de vida d'una població industrial de finals de segle passat sigui el de la mortalitat infantil.

L'acceleració en el ritme de creixement poblacional arran del procés d'industrialització comportà una sèrie de canvis socials de gran envergadura que, evidentment, junt a moltes altres respostes de tota mena, van induir a l'aprofundiment dels higienistes en els problemes de salubritat. Aquests problemes, que condicionaven els hàbits socials i de vida, es presentaven com a relativament nous i requerien la intervenció pública, atès que la gran majoria de la població urbana no disposava de mitjans per resoldre'ls.

És en aquest sentit que, a mesura que anava avançant el segle dinovè, apareixien estudis i treballs d'una meticulositat rigorosa sobre el tema, i un dels principals centres d'interès era l'esmentat de la mortalitat infantil. Els mateixos coetanis, segons els testimonis de l'època, eren conscients i sensibles davant la vulnerabilitat de les edats primerenques i, en conseqüència, també dels embarassos femenins.

Tanmateix, la història social ens ensenya que la mortalitat infantil no ha ocupat sempre un lloc rellevant en el rànquing de les preocupacions de la humanitat i, certament, la mort d'una criatura

en temps preindustrials no esdevenia un daltabaix sentimental tan important com en èpoques més tardanes.

Potser la incorporació de la mà d'obra infantil al treball fabril ens donaria una pista per dilucidar aquesta rellevància adquirida per cada nounat, el qual en pocs anys revertiria en un percentatge no desestimable en el salari de la família obrera i en el capital de l'industrial. És a dir, que la societat es podria haver interessat per aquests nous efectius de producció, tot activant de forma simultània un discurs moralista que justificués el statu quo i un mecanisme psicològic que censurés això tan reprovable de veure els infants només com a agents econòmics. Afirmació, per cert, no gens gratuïta si ens atenem al document que ací presentem: la *Memoria sobre el estado sanitario de la ciudad de Mataró* (1895). En l'epíleg hom fa una dissertació econòmica sobre la mortalitat, que pretendria justificar-se aixoplugant-se en les valoracions que sobre el fenomen fan els tècnics britànics del moment i les solucions inversores que proposen per reduir la taxa de mortalitat:

...Inglaterra, que es el pueblo más práctico de Europa, invierte anualmente en higienización sumas fabulosas, pero con ellas ha logrado disminuir su mortalidad de 35 por mil que era no ha muchos años, á 17 por mil que es la actual (...).

...Los ingleses, gente eminentemente comercial, reducen esta cuestión a dinero.

Cada defunción representa á lo menos una máquina destruída, un elemento de trabajo perdido.

Prescindiendo de la calidad de racional, prescindiendo de los lazos de amor y de familia y de amistad, cada hombre muerto representa la pérdida de una máquina que por lo menos importa un capital de 4.000 pesetas, eligiendo un término medio de los señalados para valor de una máquina hombre los economistas.

Teniendo en cuenta que las defunciones son un 4 por 100 de los enfermos, que un tercio de ellos son hombres útiles para el trabajo y que es de 30 días el término medio de incapacidad para trabajar por enfermedad, resulta el sencillo cálculo siguiente:

	<u>PESETAS</u>
Capital perdido por 144 defunciones ... á Ptas. 4.000 ...	576.000
36.000 jornales perdidos por enfermedad á Ptas. 2,50 ...	90.000
Gastos de 36.000 días de enfermedad á Ptas. 1	<u>36.000</u>
TOTAL Ptas.	712.000

La pérdida anual por nuestro estado sanitario es pues de 712.000 pesetas que representa el extraordinario capital de 11.866.000 pesetas, superior á todos los gastos que el saneamiento de Mataró pueda exigir. (1)

Tot i que l'enfocament d'aquest plantejament no deixa de ser qüestionable, el fragment no té sobres. Mercantilisme sanitari-industrial, potser?

És probable que aquestes referències, que afectarien majoritàriament els adults masculins, no tinguin tanta importància en aquest article, centrat principalment a l'àmbit infantil de la mortalitat. En qualsevol cas, aquesta preocupació és patent i en tenim testimonis de gran interès per als estudis de demografia històrica.

LA MORTALITAT INFANTIL EN LA MEMORIA...

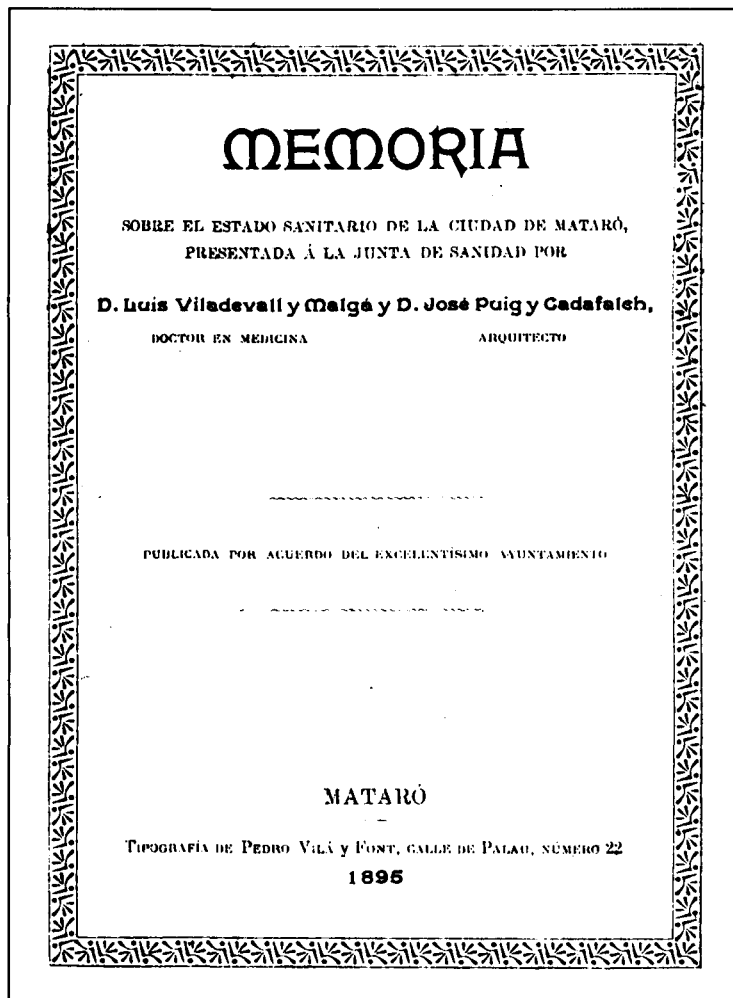
L'any 1895, el Dr. Lluís Viladevall, metge, i Josep Puig i Cadafalch, arquitecte, redactaren la *Memoria sobre el estado sanitario de la ciudad de Mataró* denunciant la situació de les condicions de vida de la població local. L'estudi, d'abast molt ampli, dedicava alguns capítols a la població infantil i, com veurem, a finals del segle passat sanitat, infància i mortalitat infantil formaven un trinomi indestruïble.

La *Memoria...* no era el primer estudi al respecte. Sis anys abans, el Dr. Antoni Franquesa i Sivilla publicà la seva *Topografía médica de Mataró y su zona* (2) en un volum molt més extens que el que ara ens ocupa, però el contingut de l'obra no diferia gaire del de les vint-i-set pàgines de l'opuscle.

Per sintetitzar les conclusions que els dos tècnics mataronins extreuen de l'anàlisi urbana, podem dir que la preocupació principal rau en les males condicions sanitàries que reuneix la ciutat en gran part dels àmbits de desenvolupament de la vida

Nens al capdavall del carrer de Sant Francesc de Paula (1905?). MASMM. Arxiu Fotogràfic.

dels seus habitants. Com a conseqüència directa, la ciutat esdevé, per les seves característiques i per les circumstàncies que se succeeixen, agent de malalties i epidèmies, moltes vegades de caràcter endèmic i de conseqüències funestes per a la població.

Quan esmenten la ciutat, els autors no es refereixen solament al carrer o als habitatges particulars, sinó també als llocs de treball i, especialment, a les fàbriques. I desaproven, en referir-se a aquestes, la nova organització social del treball sorgida arran de la industrialització. Vegem com valoren, per exemple, la situació següent:

La circunstancia fatal de que en las industrias fabriles de Mataró se ocupen casi exclusivamente mujeres, puede explicar por una parte el número extraordinario de abortos, muerto-nacidos y partos prematuros que consignan los cuadros demográficos; y por otra la mortalidad espantosa que se observa en el primer año de vida. Las fábricas asfixian, por decirlo así, el hogar doméstico. (3)

Més enllà dels criteris científics, el caire ideològic i moralista que pren el text, i especialment la

darrera sentència, sembla evidenciar l'adscripció d'ambdós higienistes al corrent reformista social que imperava en aquells moments entre la burgesia catalana. Des d'aquest punt de vista, la llar domèstica havia de ser territori matriarcal, deixant per als homes els ingressos familiars bàsics, si no exclusius.

Tanmateix, i sense entrar en una anàlisi més profunda, potser caldria aclarir que aquesta divisió del treball tampoc no era grata per als propis treballadors, puix que conferia al pare de família un rol degradant en una societat patriarcal que, a nivell tèdric, s'apuntalava en la família, la qual, però, es veia malmenada en la pràctica quotidiana.

Reprenent el fil i inventariant els hàbits infantils, dels quals es calibrava la seva salubritat, els autors esmenten com a principals focus de difusió de malalties i causa de l'alta mortalitat les llars d'infants o *amigues* (4) i les indústries fabrils. Pel que fa a les fàbriques, l'ambient no només era perjudicial per a aquells infants que hi treballaven en jornades de més de deu hores (per un salari irrisori, dit sigui de passada), sinó també per als nadons que acompanyaven les mares respectives al lloc de treball per poder ser alletats periòdicament sense que aquestes haguessin d'abandonar la feina. De fet, la des-

cripció que trobem de les fàbriques és prou eloqüent:

... hay que decir que la mayoría de los grandiosos edificios, llamados, quizá sarcásticamente, templos del trabajo, son para el obrero lugar de enfermedad i muerte.

... (el obrero) respirando una atmósfera caldeada, mezcladas gentes de ambos sexos, con contadas horas para la vida de familia, ha visto nacer la enfermedad del cuerpo y la del alma.

... Existen fábricas en Mataró... que más que lugar habitable parecen antro de tormento. La inspección de las mismas, y después la reglamentación del trabajo de la mujer y de los niños ha de ser el complemento de las obras sanitarias de una ciudad industrial cual la nuestra. (5)

En d'altres casos, no obstant això, en el camí cap a la fàbrica, les mares de família confiaven els seus fills a una veïna, la qual disposava una habitació a tal efecte. Reunia la mainada a casa seva i en tenia cura durant el temps que les mares eren a

Nens jugant a la platja, davant de can Maitanquis (1905?).
Fotografia Teodor Solà. MASMM. Arxiu Fotogràfic. Col·lecció Teodor Solà.

la fàbrica. Segons que expressa la *Memoria...*, a les *amigues*, popularment conegudes també com a *costura de caganers* (6), hi coincidien igualment la manca d'higiene i les malalties més corrents entre la població infantil, les quals, per poc que es propaguessin, causaven la mort a un percentatge elevat d'infants. És, per exemple, el cas de la diftèria:

Menos fácil es explicar la presencia constante de la difteria, que tantos estragos causa en nuestra ciudad. Sin duda constituye un factor muy importante la pésima costumbre, exigida por las necesidades de una fábrica que emplea casi exclusivamente mujeres, de llevar los niños de las más tiernas edades á 'amigas', todas ellas de deplorables condiciones higiénicas, y cuya reforma completa se impone con urgencia (7).

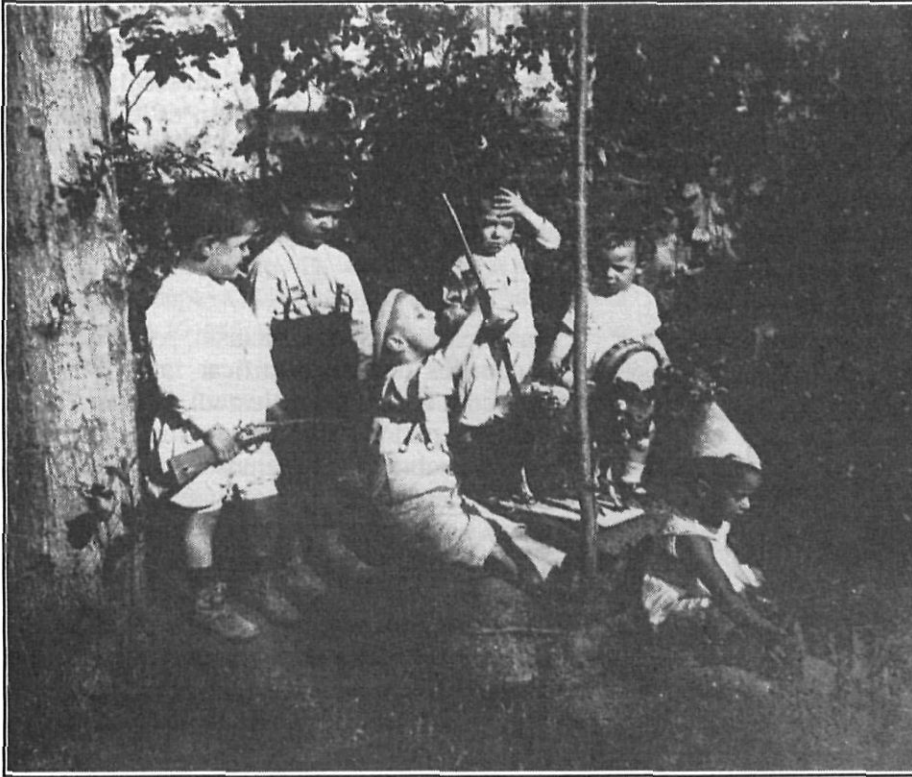
Per tant, davant d'aquesta situació:

... urge establecer en Mataró, con todos los cuidados que la higiene enseña, casas cunas y jardines de la infancia, dando á esa primera edad, la que mayor tributo paga á la muerte, las condiciones de luz, aire y movimiento de que carece albergada en las húmedas y oscuras estancias á que actualmente se la confina (8).

Tanmateix, a part de la fàbrica i de les llars d'infants, la *Memoria* també fa esment d'altres ambients que rarament reuneixen condicions acceptables per a un desenvolupament òptim de les activitats infantils. D'una banda, els autors qüestionen la higiene domèstica, bastant deficient segons diuen, atès el nombre d'infeccions que se'n poden derivar. El to del paràgraf, greu i tremendista al mateix temps, és prou eloqüent:

... Por la noche, cuando se cierran las ventanas y se aísla la comunicación con el exterior, en la hora del descanso y del reposo, la atmósfera caliente de las habitaciones, atrayendo todas las emanaciones de las letrinas y de las cloacas, sorprende en su lecho á los habitantes empoñozando su sangre, les dispone á la enfermedad que pocos días después habrá dado cuenta de su lozana existencia (9).

Igualment, l'estat de la via pública és irregular des d'aquesta òptica: el carrer era un marc idoni per a les activitats del lleure infantil i sense perill aparent; però, pel que sembla, era de salubritat dubtosa per l'excés d'humitat que afavoria la descomposició de substàncies orgàniques.

Nens al pati de la costura anomenada "El Tívoli", de la Sra. Teresa Solà, situada al carrer de Sant Josep, cantonada a la Muralla del Tigre. (1905?). No era pas una costura popular, com les que assenyala l'article, sinó una costura per a gent benestant. Fotografia Teodor Solà. MASMM. Arxiu Fotogràfic. Col·lecció Teodor Solà.

En conclusió, doncs, les *amigues*, la fàbrica, el carrer, i fins i tot la pròpia llar, eren llocs insalubres, i irrecomanables per les pèssimes condicions sanitàries. Com que eren els únics indrets on habitualment es podia trobar la mainada en edat preescolar, podem dir que els infants estaven condemnats a haver d'afrontar la situació de grat o per força. Així, no té res d'estrany que Viladevall i Puig i Cadafalch ho denunciessin.

No obstant això, és possible que fossin tal volta les estadístiques les que provoquessin aquest crit d'alerta en els tècnics (els quals, tot sigui dit, no eren pas els únics a fer valoracions tan escarafalloses d'entre els membres del gremi higienista (10)), i no l'anàlisi de la pròpia realitat. En qualsevol cas, ens inclinàrem a creure que les preocupacions derivarien més d'un producte d'ambdós factors o aspectes, que no d'un de sol.

LES XIFRES.

Quant a les estadístiques, la *Memoria...* n'ofereix dues que tenen interès directe per a l'estudi de la mortalitat infantil. La primera és un quadre d'epidèmies que la població local va patir durant el quinquenni 1889-1893 (de fet, tota la memòria fa referència a aquest període), amb les dates d'invasió i desaparició, un breu comentari sobre la força expansiva i difusora de cadascuna i el nombre de

defuncions causades per cada epidèmia. El quadre fa referència a tota la població en general, però es poden destriar aquelles dades més específiques per a la població infantil, sempre més indefensa. És el cas, per exemple, del xarampió (56 morts) i les galteres (2 morts) que, segons les dades dels autors, els afectaren especialment,

sense descartar la verola i la grip, generalitzades entre la població local i de gran força letífera. Val a dir que aquestes perturbacions tenien caràcter cíclic i recurrent (11).

La segona estadística, també per al mateix període, és un quadre de defuncions de la població mataronina dividit en tres seccions (12).

La primera comptabilitza el nombre total de morts classificats per malalties, accidents, etc. Una relació de vint-i-una causes de mort dóna una xifra al voltant de les 2.600 defuncions (13).

Seguint el mateix criteri, la segona secció és potser la més rellevant pel que ací ens interessa: les xifres de la mortalitat d'infants de 0 a 1 anys. 313 defuncions sobre un total de 2.916 en aquests anys suposen un 10,73% (si hi sumem, com comptabilitzen els dos tècnics al final del recompte, els 175 nascuts morts i els avortaments, el percentatge es dispara fins al 15,78%). Les malalties infantils més mortals són, de llarg, les de l'aparell digestiu (43,3%), degudes probablement a descomposicions intestinals, hepatitis, virus, etc., seguides de les de l'aparell nerviós (16,29%) i respiratori (14,05%).

La tercera de les seccions és una classificació del nombre de defuncions per edats i sobresurten, òbviament, les xifres referents als infants (els percentatges, els hi hem afegit nosaltres):

MATARÓ MORTALITAT 1889-1893		
Grups d'edat	Nombre de defuncions	%
0-1	313	10,73
1-3	368	12,62
3-6	208	7,13
6-10	68	2,33
10-20	90	3,09
20-30	453	15,53
30-40	141	4,84
40-50	156	5,35
50-60	230	7,89
60-70	386	13,24
70-80	346	11,87
més de 80	157	5,38
Total	2.916	100,00

(Total: 2.916 defuncions + 175 avortaments i nascuts morts = 3.091 morts).

Podríem destacar que aquesta mortalitat es concretaria en aquest quinquenni en més d'un 30% de defuncions d'individus menors de 6 anys i més del 51% d'entre els menors de 30, la qual cosa ens fa pressuposar, tot i que farien falta més indicadors, una esperança de vida no gaire elevada.

Les estadístiques són prou indicatives i reflecteixen una realitat justificadament preocupant per als autors de la *Memoria*... A més a més, al principi de l'opuscle també ens aporten unes altres xifres complementàries que faciliten la comprensió del fet en qüestió. Referint-se als quadres esmentats, hom destaca la proporció en què les diverses edats paguen tribut a la mort, però

... *Precisa, sin embargo, señalar el gran número de defunciones en la primera infancia, sobretudo antes del primer año: su proporción es de 121 por mil nacimientos, muy superior á la de 95 señalada como límite de letalidad normal en esta época de la vida;*... (14).

En resum, una mortalitat infantil altíssima sobre una població d'uns vint mil habitants amb una taxa de mortalitat de l'ordre del 26,2 per mil (15) i una taxa de natalitat inferior (25,6 per mil), deuria treure la son als patricis de l'època que, més avesats a parlar de progrés i creixement urbà (en aquests

moments hi havia en dansa el projecte d'eixampla (16)), de modernitat i bones expectatives amb el canvi de segle, veien que els anys finiseculars, guerra de Cuba inclosa, els brindaven un esdevenidor no gaire falaguer.

CONCLUSIÓ.

Finalment, i a tall de conclusió, penso que seria un pèl debades intentar justificar la utilitat d'un document com aquest per a l'estudi de la mortalitat infantil en el període que abasta l'opuscle. Crec que ha quedat sobradament demostrada la seva vàlua no solament per la informació higiènic-sanitària i els quadres estadístics que aporta, sinó també per l'interès que susciten les opinions i els judicis de valor dels seus autors i per la sòlida, si bé parcial, imatge que hom arriba a fer-se de la ciutat després de la seva lectura. Aquesta informació, aprofitable en un alt percentatge per a diferents treballs d'àmbit local, també seria vàlida per a possibles extrapolacions a d'altres àmbits, i des d'enfocaments diversos (sociològics, polítics, mèdics, etc).

TOPOGRAFIA MÉDICA
DE
MATARÓ Y SU ZONA
MEMORIA

Presentada con acórrido por la REAL ACADEMIA DE MEDICINA Y CIRUGÍA de Barcelona en el concurso público de 1888-89

POR
Antonio Franquosa y Sevilla,
Médico-Cirujano Titular del Juzgado de Primera Instancia de Mataró,
Socio correspondiente de la Real Academia de Medicina y Cirugía de Barcelona
precedida de un

PRÓLOGO

DEL
Doctor D. Rafael Rodríguez Méndez
Catedrático de la Facultad de Medicina en la Universidad de Barcelona, y Director de la Escuela Médica Catalana

Leito:
Debe importar mucho al médico en el ejercicio de su profesión el conocimiento de la comarca donde practica.

BARCELONA
TIPOGRAFÍA DE J. BALMAS PLANAS
Correo Viejo, 5
1889

D'altra banda, cenyint-nos estrictament a l'àmbit demogràfic, podríem afegir que, per les dades disponibles, l'any 1895 la població mataronina es trobava en fase de transició (segons el model demogràfic acceptat per a Europa Occidental): la natalitat baixava en picat des del segle XVIII, però la mortalitat s'anava estabilitzant a la baixa, tot i l'excepcionalitat dels anys 1880 fins a finals de segle (17) (en què, com hem vist, el creixement vegetatiu negatiu preocupava els contemporanis perquè la taxa de reproducció era sensiblement inferior a la de defuncions).

No obstant això, també agregaríem que, segons el cens de població, el 1897 s'assoleix a la ciutat la cota màxima per al segle dinovè, sofrint una lleu davallada al cap de tres anys, a les portes de l'actual centúria. Mataró havia doblat els seus efectius humans a cavall de la revolució industrial. Tanmateix, el segle XX ja seria, a efectes demogràfics, una altra història.

Antoni Civit

NOTES.

1.- VILADEVALL, LI., i PUIG i CADAFALCH, J. *Memoria sobre el estado sanitario de la ciudad de Mataró*. Ajuntament de Mataró. Mataró, 1895.

2.- FRANQUESA i SIVILLA, A. *Topografía médica de Mataró y su zona*. Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia. Barcelona, 1889.

3.- VILADEVALL, LI., i PUIG i CADAFALCH, J. *Op. cit.*, p. 26.

4.- *Op. cit.*, per primera vegada a la pàg. 7.

5.- *Op. cit.*, pàg. 23.

6.- Segons fonts procedents de la història oral.

7.- *Op. cit.*, p. 7.

8.- *Op. cit.*, p. 8.

9.- *Op. cit.*, p. 22.

10.- També el Dr. A. Franquesa i Sivilla utilitza aquest to en el discurs de la seva *Topografía...*

11.- *Op. cit.*, p. 6.

12.- *Op. cit.*, p. 25.

13.- Advertim que els càlculs que aporta l'informe no s'ajusten a les dades que utilitza, per la qual cosa hem optat per rectificar-los.

14.- *Op. cit.*, p. 4.

15.- *Op. cit.*, p. 4.

16.- El projecte d'eixampla de Melcior de Palau i Emili Cabañes de 1878 començà a fer-se realitat a partir de l'any següent de la seva aprovació per l'ajuntament de Mataró (1879). Cap a finals de segle, la ciutat havia experimentat un creixement urbà important, del qual es fan ressò els dos autors de la *Memoria...* ja en les seves primeres planes. Al llarg de tot l'opuscle, van fent referències al projecte d'eixampla comparant les condicions sanitàries dels habitatges de nova construcció amb els existents abans de 1879, i, amb algunes excepcions, se'n mostren força partidaris.

17.- LLOVET, J. *La ciutat de Mataró*, volum II, p. 5-12. Col·lecció Enciclopèdia Catalunya. Editorial Barcino. Barcelona 1959.